

Червоне марево

Клим Поліщук

...Широкі груди землі зітхнули весняним зітханням, і в повітрі зазвучали голоси відродження... Ті голоси виходили десь із низин невідомих, і до них у надійнім чеканні прислухалися безлисті дерева сільських садів, які ще не встигли прокинутись із мертвих снів зими і тривожно марили сонцем... Вияснене сонце співчуваюче всміхалося до них і своїм огнистим промінням гралося з ніжними бруньками і викликало на герць зелений шум піль, який настирливо бринів струнами серцевих почувань і будив на селах затаєний гомін...

Села гомоніли зовсім по-новому... Як весняна повідь, зростали і ширились думки про землю і волю, а хвилюючі слова викликали в темних закутках душі зловісні тривоги. І не даремно ж, як тільки згасало сонце, тисячі цікавих селянських очей напружено вдивлялися в далекі небосхили, де в рижім мареві бунтарних пожеж тріпотались велетенські крила червоних півнів, які, здавалося, намагалися змести зорі з неба.

Люди дивились. Зітхали. Говорили:

— Прийшов кінець панським гніздам!..

Божевільна радість світилась в очах. Як зачаровані, дивились у далечінь і з дня на день чекали того часу, коли й над ними заметушаться червоні півні. Чекали, щоб хтось прийшов до них і розповів їм, що робити мають. Із гострим болем у серці і тугою в душі з усіх коловоротів виглядали "горателя" з міста, але, коли він через щось довго не з'являвся до них, то вони самі розпочинали своє свято.

З того часу, як на землю направились із неба сонячні мечі, люди стали при звичаюватись до близького гарматного грюкоту і захоплюватись його могутністю. В шумі визвольної весни чулася нова пісня—се голосіння білоруких панянок, що за веселими столами в старих панських палацах прислужували дітям чорної ріллі. А хто ж нужденний і стражденний, покривджений і зневажений, жадаючий і чекаючий міг зректися такого великого щастя, як участь на святі рівних з рівними?.. То нічого, що білорукі панянки плачуть, то нічого, що горять панські палаці, то нічого, що небо криється маревом пожеж, бо то все переходове і тимчасове. Се знав кожний гречкосій, і п'яна радість охоплювала їх чулі серця, і вже в старих піснях ніхто не міг знайти ні одного такого слова, яким можна було б виявити свої почування. Мало— помалу, випадково якимось, творилися нові пісні, які викликали ентузіазм бенкетуючих, коли при світлі гігантських огнищ панських маєтків стрункими рядами проходили захоплені пари танцюючих гречкосіїв і їх важкі закаблуки одбивали звучний ритм могутнього визвольного руху. Голосні вигуки сполучалися з клубами червоно-рижого диму і здіймалися високо до неба і там снувалися безконечними смугами...

Безпечанські селяни з дня на день чекали "горателя" з міста і не могли його дочекатися. Ще не так давно, коли вони мусили ховатися по нетрях та болотах від своїх

ворогів,—почували себе далеко певнішими в своїх силах, але тепер, коли воля сміялася до них, — були якісь самі не свої. Дивно було якось почувати себе вільними і безвладними. Один до другого казали: "І як же це так, що ми тепер вільні і сидимо тихо..." Коли знаходився такий, що радив заспокоїтись і "поки що сидіти тихо", так враз його заглушали голоси нетерпеливого обурення, і він, соромлячись за свої слова, старався сховатись за чиї-небудь рішучо уперті плечі і там чекати того, чого чекали всі безпечанці.

* * *

Смеркалося...

Микола Дашкевич помірною ходою тяжко стомленої людини знайомою дорогою наближався до свого рідного села і думав думи.

Іноді він зупинявся і озирався навколо себе. Пригадував щось давно минуле, і тоді коло його вуст з'являлася лагідна, як у малої дитини, усмішка.

Ліворуч дороги, якою він ішов, весняними голосами розмовляли гілчасті дерева березового гаю, а праворуч розляглися чорні поля, які, здавалося, чогось важко зітхали. Над його головою розгорнулося широке темно-синє небо, вкрите закучерявленими хмарками, крізь які несміло визирав щербатий кружок срібного місяця.

З долини висувалося село. Два старі вітряки вели перед. Дашкевич помалу здійняв капелюха і побожно промовив: "Боже, яке щастя кохати рідну країну!.."

Дивився на малесенькі вогники, що підсліпувато блимали з долини, а серце в грудях билося в такт словам його вуст: "Я йду до тебе, моя Безпечно рідна!.."

Схвильовано зупинився. Схилився серед дороги на коліна і милувався своїм селом. Перед ним старі вітряки вимахували крильми, наче застерігали: "Не йди сюди!.. Не йди сюди!.."

Йдучи через коловорот, він думав про те, якто втішаться його земляки, коли побачать його перед собою. Легко сказати, а трудно було пережити йому десять літ митарств між чужими людьми. Ось вже одинадцятий рік минає, як жорстокі адміністратори вигнали його з Безпечної, але тепер він сам вертається до неї. Маленька дерев'яна церковця в свою чергу будила в його душі далекі спомини минулого. Коло самої церковці стоїть те попівство, де він колись вродився і виріс, звідки його вивезли до семінарії і куди він повернувся тоді, як його вигнали з неї. Якийсь час жив коло старого батька і багато самотужки вчився; в інші школи йому було заборонено вступати. Насилу зробився народним вчителем і залишився у своєму селі, щоб своїх людей вчити. Довго голодував та бідував у старій обшарпаній холодній школі, але зате тішився, що з його безпечанців колись люде будуть... Пригадав, як важко було добитися дозволу на відкриття звичайнісінької "споживачки", з читальнею та бібліотекою при ній. Пригадав, як завзято виступали проти його місцеві пани та підпанки і як писав доноси новий піп, що засів на місці його батька. Пригадав також, що коли б так не старий Янко, управитель графського палацу в Безпечній, так, напевне, сам нічого й не зробив би. Але прийшов кінець його праці. Скрізь, всюди і всім

надоїв до живих печінок, заки не добився дозволу будувати нову школу. І вже тоді, коли школа була збудована, його перевели в іншу школу, де все було чуже і серцю немиле. Тоді він зрікся своєї улюбленої шкільної праці і пішов шляхами міських митарств. Тяжкою працею другорядного газетяра здобував собі кусок насущного і частими листами до свого приятеля Янка тримав зв'язок з своїм селом, до якого надіявся вернутися колись, бо вірив, що його не забули...

6 Вибрані твори

* * *

В сутінках весняного вечора він ішов серединою вулиці, і стрічні не визнавали його. Ті, що зустрічалися з ним, зупинялися і мовчки звертали йому з дороги. Одним один раз він почув коло себе "добридень!" і поспішився відповісти. Той, що привітався, стояв на одному місці і, здавалося, пригадував щось. Далі махнув рукою і сам до себе промовив: "Здається мені, що то він!.. А, врешті, хто його знає... Тепер багато шляється всяких лікта— торів..."

Дашкевич йшов просто до школи, де надіявся переночувати і розізнати про сучасне життя своєї Безпечної. Але яке ж було його здивування, коли на дверях школи він побачив аж два величезні замки, які заставили його задуматись над своїм становищем. Тяжкі думи про свою безпритульність обтяжили його сиву голову і в серці щось тенькнуло, як трудно натягнута струна. Стояв і думав: "Виріс тут, жив тут, здоров'я своє поклав тут, а тепер голови ніде прихилити!.."

Постоявши ще трохи, він зітхнув і пішов від школи. Мав собі на думці старого Янка, давнього свого приятеля, який мешкає в палаці, де охороняє зібрану графом старовинну бібліотеку. До палацу було недалеченько. Треба було тільки перейти греблю, а там зараз же був графський парк, а серед парку стояв графський палац, в якому знаходилась бібліотека і в якому мешкав Янко.

Переходячи греблю, Дашкевич побоювався, що, може, Янка вже й на світі немає, бо давненько вже писав до нього і давно не мав ніяких звісток про його життя, але як тільки вийшов на головну алею парку, як побачив в нижчій палацовій поверсі троє ясно освітлених вікон, серце його радісно захвилювалося. Старі, темно— сині, пелехаті сосни стояли навколо палацу і урочисто гомоніли між собою про минулі спокійні весни, коли тут вільно гомоніли весняні вітри і розповідали казки про чаруючу красу квітчастих клумб. Дашкевич зо хвилину постояв з піднесеною до вікна рукою, жадібно прислухаючись до весняного шуму, не знав, що робити —стукати чи ні?..

Постукав. Світло в однім вікні враз згасло. Дашкевич постукав ще раз і став прислухатися. Довго не було чути й звуку, а потім за дверима почулися чийсь шкрябаючі кроки і дрижучий голос Янка спитався:

— Хто там?

—Я! Микола Дашкевич!

— Хто, хто? — почулося вдруге з дверей.

— Що ж ви, друже Янку, вже й не визнаєте мене?.. Насилу до села дотягся, а ви ще й балакаєте!..

— Господь святий з нами! Невже Микола?!

Двері відчинилися, і на ганок вибіг Янко:

— Прошу! Прошу до хати! О, як я радий!..

На самісінькім порозі обнялися і розцілувалися сердечно. Разом увійшли в хату і пильно глянули собі у вічі.

— Гей, та й змінилися ж ви, друже Янку! — вимовив нарешті Дашкевич. — Схудли, зблідли, лисиною світите...

— Ну й з вас теж тільки спомин лишився,—відповів Янко. — Зігнулися, зморщилися, чуприна снігом наче запорошилась...

—Тяжке життя, друже Янку!..

—Сумне життя, друже Миколо!..

Оба зітхнули. Мовчки спинилися поглядом на світлі воскової свічки, яка горіла замість лампи. Заговорив Янко:

— Роздягайтеся! Умитися можете й тут. Я зараз подам води та дещо на вечерю приладжу.

— Не турбуйтеся! — сказав Дашкевич і став роздягатися. Умившись, він сів коло столу і закупив свою міську цигарку. Сидів і з приємністю прислухався, як десь на кухні на всі голоси заводив самовар, а за вікном колисково шуміли сосни.

Прийшов Янко.

— Ну, тепер можемо й повечеряти! Люблю спокійно посидіти та погомоніти, як є з ким. Остогидло вже панькатись з усіми...

—Якто так? — спитався Дашкевич. — З ким же ви так панькаєтесь тепер?..

—Та ні з ким іншим, як з безпечанцями. Хочуть все за червоним півнем пустити...

— Гм...

* * *

Після вечері розбалакалися по-давньому, по-дружньому. Чим далі висловлювали свої думки, тим більше відчували, що вони зовсім не ті стали, які колись були. Щирість, з якою вони стали були говорити, змінилася стриманою зацікавленістю. Того, що зв'язувало їх тоді, як вони спільно складали статuti безпечан— ської"споживачки", не було й згадки...

Говорили про всезростаючу анархію на селах, в якій досить значну роль відігравало наше селянство.

—Коли вони сходяться на сход, то лякаються взаємного страшного розумового мовчання. їх переслідує думка несвідомості, яка утворює зачароване коло незрозумілих тривог і чекань. Селянство — родюче поле, з якого годуються злочинці і добродії. Отже, раніш треба його окультивувати, а потім вже використовувати. А наші революціонери тільки використовують його, а не культивують, — говорив Янко.

— Перепрошую. Я зовсім не розумію, що ви хочете сказати сим? Можна подумати, що ви проти самої революції, — казав Дашкевич.

—Нічого такого подібного я й не думав ніколи. Я за революцію визволяючу, але не за революцію руйнуючу, бо там, де панує руїна, життя немає... Немає визволення

людини.

— Визволення у вільній праці на вільній від буржуазної експлуатації землі. Визволення селянства в його владі. Руїна, яка тепер захопила міста і села, якнайкраще нищить освічений деспотизм, що постачав державі злочинців і доброчинців, на яких трималася стара буржуазна влада.

— Як бачу, то революція вас мало чому навчила. Місто вас зіпсувало до того, що ви стали чужими для Безпечної. Ви дитина шумливої тисячоголової юрби, яка через щось називається "волею народу", але своєї волі не виявляє ніколи. Юрба йде за своїм проводирем до того часу, коли він потурає їй, а коли б він тільки забажав її стримати, то вона знищить його і сама розпорошиться...

— Се не зовсім правдиво. Ви повинні знати, що біологія не має неподільного і знає лише один вид. Юрба і проводир є один цілий вид революційного пориву, який не знає перепон у боротьбі за своє існування. Працюючі маси, які ви називаєте юрбою, цілком природно дійшли до ідейного розуміння сучасної соціалістичної революції, яка має знищити всі старі основи життя і заложити нові. Земля хоче ще жити, а тому сама природа інстинктивно вишукує якогось раціонального виходу...

— Чому ж до сього не можуть дійти шляхом поступу, а йдуть шляхом руїни?

— Тому, напевне, що поступом орудують виховані в старих академіях злочинці, які ніколи не зрозуміють дійсного стану речей. А революція є могутнім натхненням стихії, яка шляхом руїнного страждання приведе до тієї межі, за якою починається нива творчої праці. Феєричні ночі згаснуть, пекельний шум сваволі стихне, старі забобони згинуть, і тоді на необмежених ланах визволений селянський плуг проведе безконечну борозну згоди й спокою. Я вірю, що так буде...

— Вірити, звичайно, можна... Але от скажіть мені, на яких підставах можна вірити?

— На підставах фактів сучасної руїни.

— Цікаво!.. Виходить так, що коли безпечанці сеї ночі прийдуть сюди пускати червоного півня, з яким мають полетіти в повітря всі зібрані тут культурні надбання століть, так се вже буде фактична основа вірування?..

— Коли хочете, то так. Що ж стосується культурних надбань століть, так се звичайнісінька недорікуватість нашого часу, якою гальмується...—входячи в суперечку, з запалом почав був казати Дашкевич, але Янко його перебив:

— Зачекайте трохи, я ще не скінчив! Скажіть мені, як саме треба приймати такий факт, коли село протягом цілої зими морило учителя голодом, а на весну вигнало його за коловорот, а школу взяло під замок?

— Ну, тепер народ сього не робить. Такі випадки бувають тільки в найглухіших і самих занедбаних селах,—всміхаючись, сказав Дашкевич.

— Перепрошую! Так зробило не яке інше село, тільки ваша Безпечна. Та школа, яку ми колись будували, тепер стоїть пусткою. Випроводжуючи учителя, вони не дали йому навіть забрати з собою свого лахміття, бо — на їх думку — він "нажився з них"... Замкнувши школу, вони збираються зробити червоне свято...

Дашкевич мовчав і щось думав. Те, що сказав йому Янко про його безпечанців,

тяжко вразило його. Він ніяк не міг собі уявити їх такими, як сказав про них Янко.

Несподівано для самих себе, вони змінили розмову і до кінця вечора проговорили про своє спільне минуле. Спогади розіграли їх серця якоюсь ніжною теплотою, і вони спокійно полягали спати.

* * *

Дашкевич збудився від якогось далекого шуму, що чувся десь за парканом. Він непорушно сидів на ліжку і прислухався до того шуму, в якому можна було вчути окремі людські голоси й вигуки. Шум розбурханих голосів повільно наближався. Зацікавлений і трохи стривожений, він устав з ліжка, натягнув на босі ноги черевики, накинув на плечі своє дряне пальто і підійшов до вікна.

Шибки зайшли росою так, що важко було бачити те, що робилося надворі. Попробував був відчинити вікно, але воно чомусь не відчинялося. Тоді він розбудив Янка, і обидва вони вийшли на ганок. Передранковий холодний вітер сердито дмухав з під високих дерев і застуджував їх розігріте тіло. Цокаючи зубами, вони стояли на ганку і, прислухаючись до окружаючого шуму, напружено вдивлялися в пільму ночі. Несчисленні зграї чорного вороння тривожно метушилися над старими деревами і заглушаючим кряканням намагалися заглушити їх. Небо вгорі було наче заплямоване чорними воронячими крильми і, здавалося, що якась юрба стоптала і забруднила його.

Янко стояв і не знав, що сказати:

— І звідки їх стільки взялося тут?! Що за шум такий, справді?! — говорив він сам до себе.

Микола Дашкевич тільки плечима здвигнув. Незрозумілий шум починав тривожити його спокійну натуру.

— Треба йти до хати. Зимно якось, — промовив він до Янка.

Янко хитнув головою на знак згоди, але сам залишився на місці.

В хаті теж було неспокійно. Не було такого закутка, де не було б чути того шуму. Дашкевич помітив, що його почала тіпати якась незрозуміла лихоманка і, разом з тим, згадалося місто, де є такі товсті, міцні, надійні мури. Зовсім близько, десь у парку, почулися поодинокі вистріли з рушниць, а вслід за ними у вікнах заясніло, і в хаті зробилося червоно. Крізь шибки стало видно, як за— червонілося небо і як знялось до неба полум'я близької пожежі.

В хату ввійшов Янко і промовив:

— Починається червоне свято. Вже палають скирти і клуні на току, а незабаром буде й тут. Якщо вас послухають, то буде добре. Скажіть їм...

Дашкевич, слухаючи Янка, відчув, як шулився його розум і як задрижала, обезвладнилась, зробилась маленькою його істота. Він стояв серед хати і з такої несподіванки здерев'янів неначе. Слухав, як весь парк гомонів нечуваним гомоном і не знав, що робити, що сказати...

Шум чувся вже коло самого палацу і загрожував свавільно вдертися в Янкове помешкання. Ждати чогось доброго не було рації. Обидва схвильовано вибігли на ганок. Перед ними, на головній парковій алеї, ворушилось якесь многоголове

страховище, яке кричало, реготалося, вило і ридало всіми голосами божевілля... Небо вгорі застелялося довгими огненними смугами пожежі, і клубки чорного диму намагались закрити зорі.

Прибіг якийсь старенький дідок до ґанку і закричав:

— Стережіться пани, суд йде!..

Шумуюча юрба наближалася.

Дашкевич нахмурих свої сиві брови і щось думав. В той час, як юрба підійшла мало що не до самого ґанку, він випростався і голосно закричав:

— Гей, безпечанці, що ви робите?! Послухайте-но мене, що я вам скажу!..

Крикливий шум на мить затих і почувся гомін придушених голосів: "Тихо, панич Микола вернувся!" "Тихо, він щось розумне скаже!.."

— Безпечанці! — став казати Дашкевич, — ви, певно, ще не забули за мене і пам'ятаєте, як учив вас? Ви самі знаєте, як я боронив вас від панів та підпанків і як мені самому приходилось терпіти всяке лихо. Скажіть мені, на милість Божу, що ви хочете робити тут?.. Чи не своє спільне добро ви прийшли нищити? Чи не ваша праця палає полум'ям? Які ж ви після цього господарі?..

Але враз він замовк і похитнувся. Великий камінь глухо вдарився об його груди і упав на східці ґанку. Юрба заревла:

— Геть, геть панських наймитів!.. Доволі нам слухатись всяких казок!.. Доволі вже терпіли!.. Знаємо ми!..

Янко закрив вид руками і побіг в палацовий коритар, де був льох. Дашкевич, опам'ятавшись після першої несподіванки, хотів ще щось сказати, але чийсь дужі руки схопили його по половині і шпурнули ним в кущі підстрижених акацій. Страшений регіт оглушив його, і він сам не знав, що з ним діється. В голові мигнула думка не допустити пограбувати стародавню палацову книгозбірню. Вибравшись на головну алею, де шумувала юрба, він затримував знайомих безпечанців і щось кричав до них, в чомусь переконував, умовляв. Стрінув і затримав свого колишнього учня:

— Що ви робите?! Не ниште нічого!.. Все, що колись було панське, тепер стало ваше... Нащо ж собі шкоду робити?..

Той блиснув розлюченими очима і крикнув:

— Громада вирішила панське гніздо знищити, а ви обороняєте його! Вже минули ті роки, коли пироги розпирали боки... Годі нас учити!.. Ми й самі добре знаємо...

Дашкевич далі не міг слухати. Заткнувши вуха, він подався в гущавину парку, а слідом за ним снувалась луна диких вигуків, які тяжким камінням падали на його чуле серце. Опам'ятався в далекому закутку на купі ще не розталого й почорнілого снігу. Витер спітніле чоло. Зітхнув. Пригадав за Янка, що то з ним?.. Страшна думка про те, що його могли убити, не давала йому спокою. Гігантське полотно пожежі простяглося над його головою і трусило іскри. Закуток сповнився прикрим духом смалятини. Сидіти далі було небезпечно і треба було кудись втікати, але він нерухомо сидів і, задихаючись в диму, стежив за червоними смугами полум'я, які здіймалися до неба, і за чорними воронами, що кружляли під небом.

Вже світало, коли він, пробираючись через кущі смородини, старався вибратись на греблю і втекти на село. В брамі його перестріла п'яна юрба чоловіків і жінок. Високо підстрибуючи вгору, вони різними голосами співали крикливо-цинічну пісню, слова якої, здавалося, підхоплювали чорні ворони і розносили їх по своїх задимлених гніздах.

Коли його проминули, тоді він вийшов з-за куща і прожогом кинувся в браму. Вийшовши на греблю, він побачив, що вся гребля загачена селянськими возами, які були навантажені палацовим майном. Дві величезні юрби з сокирами і вилами грізно насували одна на другу. Одні і другі були страшно чимсь обурені і кричали: "Несправедливо! Несправедливо!"

Хотів пройти коло них так, щоб вони не помітили, але зробити цього не було змоги. Тоді він зупинився:

— Дайте пройти!

Юрба затихла і мовчки розступилася перед ним. Червоними очима дивилися на його безпечанці і не могли взнати його. Хтось із юрби крикнув:

— Отеє той, що вночі на ґанку казання казав!.. Чули?

— Умгу! — загули навколо. — Скотина яка знайшлася! А ну, а тю його!..

— Тю!., тю!., тю!.. — загаласували вони зловісними голосами.

З низько похиленою головою він йшов від них і старався скорше втекти з цього зачарованого кола сваволі, щоб вже більш не чуть і не бачить нічого...

Опинившись за селом, вже минаючи старі вітряки, він пригадав одну річ, яка властиво й зробила його таким чудним і не своїм. Пригадав, що в той час, як його схопили і кинули в кущі акації, на ґанку стояв хтось і чогось сміявся. Не витримав і озирнувся назад. — Там, де стояв палац, танцювали огненні велетні, а над всім селом стояло червоно-буре марево визвольного свята безпечанців.

Подивився, подивився і рукою махнув. "Хто знає, може я й справді чужий безпечанцям?" — сказав сам до себе і подався по дорозі на станцію.

м. Київ,

1918 р.